

GENEL KAMU HUKUKU – GENEL DEVLET TEORİSİ DERSİ-

3

DEVLETİN KAYNAĞI – MENŞEİ SORUNU

Devletin Doğuşu ve Kaynağı Hakkındaki Kuramlar

1) Aile Kuramı

Bu kurama göre devlet, bir ailenin büyümesinden ya da aynı kandan gelen çok sayıda ailenin birleşmesinden ve otoritenin dönüşümü sonucunda meydana gelmiştir. Yani devlet bu kurama göre, ailenin gelişiminden doğmuştur. Bu teori gerek sosyolojik, gerekse dinsel görüşlerden beslenmiştir. Dinsel görüşe örnek olarak, Tevrat'ta, Beni İsrail devletinin bir ailenin büyüüp gelişmesinden ortaya çıktığının anlatılması verilebilir. Bu kuramın ünlü temsilcilerinden 17. yüzyılda yaşayan Robert Filmer ilk kralın Adem olduğu, kralların iktidarlarını veraset yoluyla Adem'den aldıklarını onun babalık otoritesinin de zamanla kralların iktidarına döndüğünü savunmaktadır.¹

Aile teorisine göre devlet, ataerkil bir ailenin zamanla bölünmesinden, büyüüp gelişmesinden, dal budak salmasından doğmuştur. Devlet kudretinin, siyasal iktidarın çekirdeği de ataerkil ailede babanın aile üyeleri üzerinde sahip olduğu otoritede aranmalıdır. Bir başka anlatımla baba otoritesi, geçirdiği değişim sonucunda giderek devlet kudretine ve otoritesine dönüşmüştür.² Değişimden anlaşılması gereken, patriarkal ailenin genişlemeye başlamasıyla kaynağını aynı atada bulan aileler arasında birleşmeler olması, bu şekilde daha geniş sosyal birlikler ortaya çıkmasıdır.³ Bir başka anlatımla aileden devlete gelinceye kadar sosyal birlikler giderek büyüyen çeşitli aşamalardan geçmişlerdir (Aile-geniş aile-kabile-devlet). Aristo'ya göre de devletin kaynağı, hareket noktası ailedir. Aile, toplum yaşamının ilk biçimi, insan topluluklarının ilk aşamasıdır.⁴

Devletin doğuşunu açıklayan aile kuramının katkıları yanında bazı eleştirilerin de hedefi olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten aile teorisi kimi gerçeklere değinmektedir. Örneğin Roma İmparatorluğu'nun ya da Osmanlı Devleti'nin oluşumunda geniş aileler ya da belli kabileler karşımıza çıkabilmektedir. Genel olarak belirtmek gerekirse mutlak monarşilerin

¹ Robert FILMER, *Patriarchia* (Ed. P. LASLETT), Basil Blackwell, Oxford 1949.

² ZABUNOĞLU, s. 49; AKBAY, s. 19.

³ OKANDAN, s. 28.

⁴ OKANDAN, s. 30.

açıklanmasında aile kuramı bize veriler sağlayabilir. Ancak, bu teorinin devletin doğuşunu bütünüyle açıklamaktan da uzak olduğunun bilinmesi gerekir.

-Çok karmaşık olan devlet yapısı salt aile ile açıklanamaz.

-Devletin unsurlarını oluşturan siyasal iktidara, kurumlara ve işlevlere ailede rastlanmaz.

-Devletin aileden geldiğini gösterir bilimsel/tarihsel bulgular yoktur.

-Ailenin amaçları, devletle karşılaştırıldığında çok daha sınırlıdır.

-Devlet otoritesi ile baba otoritesi arasında esaslı nitelik farklılıkları bulunmaktadır.

2) Dinsel Kaynaklı Devlet Kuramları

Bu kuramın, devletin doğuşu konusundaki en eski kuram olduğu söylenebilir. Bu kurama göre devlet tanrı tarafından yaratılmış, tanrı daha sonra insanları yönetme yetkisini (iktidarı) belli kişi ya da gruplara vermiştir. Avrupa'da Ortaçağ'da bu kuramın klasik söylemleri yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemin kilise ulularından (Aziz) St. Paul'un ünlü sözü, bu kuramı ortaya koymaktadır "Omnis potestas a Deo"= Her iktidar tanrıdan gelir.

Bu görüşü Ortaçağ'da pek çok düşünür dile getirirken, Aquinolu Thomas daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre de iktidar tanrıdan gelir; ama tanrı, insanların iktidarı ne şekilde kullanacağını belirlemiş değildir. Bu nedenle onun formülü daha farklıdır: "Omnis potestas a Deo per populum"= İKTİDAR TANRIDAN, HALK ARACILIĞIYLA GELİR. Bir başka anlatımla, Aquinolu'nun açıklamalarında Hıristiyanlığın etkileri görülmekle birlikte ve her durumda Tanrıyı birinci plana koymasına ve iktidarın kaynağını da doğal olarak tanrıda bulmasına karşılık, iktidarın kullanımının halk eliyle olacağını söylemesi çok önemlidir. Tanrı, iktidarın nasıl kullanılacağını bildirmemiştir. İktidarın en başta gelen yetkisi, yasa yapmadır. Bu yetki ise, tüm topluluğa, yani halka ya da onu temsil edenlere ait bir haktır.

İktidarın kaynağını ilahi kökende arayan bu görüşlerin sonucu şudur: **Devlet, tanrı iradesinin bir eseri, baştaki yönetici de yine aynı iradenin bir sonucu olarak başta bulunduğundan, yöneticiye karşı gelinemez.** Onlara itaatsizlik tanrıya da itaatsizlik anlamına gelecektir aynı zamanda. Ancak, bu genel çizgiden, Aquinolu Thomas ayrılmaktadır. Ona göre, kral da dâhil olmak üzere tüm insanlar, tanrının iradesi anlamına gelen ilahi yasalara tabidir. Bu ilahi yasa, doğal bir yasadır. Dolayısıyla hükümdar, iktidarını ilahi yasalara uygun olarak kullanmak zorundadır. Hükümdar yönetilenlere zulmedemez. Ancak hükümdar, ilahi ve ebedi yasaya ve akıl yolu ile bulunan doğal yasaya aykırı davranır da bireylere zulmederse, **bireyler buna uymak zorunda değildirler.** Bunun anlamı şudur: Aquinolu, kişilere gerektiğinde ZULME KARŞI DİRENME HAKKINI TANIMIŞTIR.

Hıristiyan âleminde durum böyleyken, İslam dünyasında devletin nasıl algılandığına da değinmek uygun olabilir.⁵ Bu kanatta da teokratik bir devlet algısı kendini gösterse de, Hıristiyan dünyasından farklı bir algı karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce, Batıda, siyasi iktidarı kullanan hükümdar, bu iktidarı doğrudan doğruya ya da Papa aracılığıyla tanrıdan aldığı ileri sürer. İslam dünyasına bakıldığında ise, tüm iktidar tanrıya aittir ve başkası o iktidara ne sahip, ne de ortak olabilir. Tüm Müslümanlar, yani tüm ümmet, yeryüzünde tanrıya vekillik eder.

-İslam'da mutlak iktidar tanrıya aittir, siyasi iktidar da tanrının koyduğu kurallar ile sınırlıdır. Tanrı egemenliği tek kişiye, yani hükümdara değil, ümmete vermiştir. Bu durumda halife tanrının değil, ümmetin temsilcisi olarak görülür. Yani halife ya da sultan egemenlik yetkisini halk aracılığı ile almıştır. Bu noktada, Hıristiyan teokrasisi ile arada önemli bir fark kendini göstermektedir.

-İslam ümmeti tek bir ümmet, onların da tek bir siyasi birliği vardır ki bu, ümmetin tek halifesi olacağı anlamına gelir. Halife, İslam kurallarına uygun olarak iktidarı kullanmak zorundadır. Açmak gerekirse, her ne kadar Hıristiyanlıkla ilgili açıklamalarımızda söylediğimiz gibi yönetilenlerin halife ya da sultana itaat borçları bulunsa da, hatta itaatsizlik vatana ihanetle eşdeğer görülse de; bu durum, halife ya da sultanın, iktidarını din kurallarına uygun olarak kullanması durumunda söz konusudur. Aksi takdirde Müslümanların kendisine itaat yükümlülüğü de ortadan kalkabilir. Bu sonuca, ilk halife olan Ebu Bekir'in seçilişinden sonra yapmış olduğu konuşma öğretilerinde delil ve örnek olarak gösterilmektedir.

3) İçgüdüsel Görüş

Bu kuramı ilk kez ileri süren Aristo olmuştur. Ona göre devlet, insan içgüdülerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kendisi siteyi ele alırken, sitenin, zaten ayrı yaşayamayacak olan insanların birleşmelerinden doğduğunu ileri sürmüştür. Bu doğal bir olaydır; insanın "siyasal bir hayvan" [zoon politikon] olmasının doğal bir sonucudur.⁶

Gerçekten de, toplum halinde yaşamanın insanoğlu için vazgeçilmez olduğuna kuşku yoktur. Ancak bu kuram, içgüdülerin hangi koşullar altında ve nasıl devlet olgusunu ortaya çıkardığını açıklamakta yetersiz görülmektedir. Yine, devletin doğuşunu yalnızca sosyalleşme içgüdüsüne bağlamak ve başka etmenlerin de bunda rol oynayabileceğini reddetmek, isabetli değildir.

⁵ Mehmet AKAD, Genel Kamu Hukuku.

⁶ İlhan AKIN, s. 8.

4) Kuvvet ve Mücadele Kuramı

Bu kurama göre devlet, güçlünün zayıfa üstünlüğünü kabul ettirmesi sonucunda doğmuştur ve bu, doğal bir olaydır.⁷ Bu kurama göre devletin doğuşu, çeşitli neden ve biçimler altında kendini gösteren mücadelede, güçlünün zayıflar üzerindeki tahakkümünde, zayıfın da güçlüye boyun eğmesinde, galibin mağluba zorla kabul ettirdiği otoritede, galibin mağlubu istismar edebilmesi için onu kendi tahakkümü altında bulundurmasında aranmalıdır.⁸ İşte devlet, bu mücadelenin sonucunda tahakküm edici bir kuvvet biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Bu kuram, kuvvet ve mücadeleyi doğanın temel bir yasası olarak değerlendirmekte ve devletin kuruluşunu da bu doğal yasayla açıklamayı seçmektedir.⁹ Bundan çıkan sonuç ise devletin, güçlünün zayıfa dayattığı, onları sömürme amacına hizmet eden bir yapı olduğudur.¹⁰

Bu teori, çok eskilerden beri ileri sürülmektedir. Eski Yunan'da Heraklit, Sofistler, Seneca, İbn-i Haldun, Jean Bodin, Duguit, Oppenheimer gibi geçmişten günümüze gelen pek çok yazar devleti böyle açıklar.

Bu kuramın pek çok doğruyu ortaya koyduğu görülse de, tek başına kuvveti devlet için yeterli görmesi doğru bir yaklaşım değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, siyasi iktidarın bir ucunda kuvvet varken, diğer ucunda ise rıza ve kabul yatmaktadır. Rıza meşruluktan beslenir, ve bunun da tek nedeninin kuvvet olduğu söylenemez.

5) Ekonomik Kuramlar

Ekonomik kökenli kuramlar birbirinden büyük farklılıklar taşımaktadırlar. Bu kuramlar, yine de, iki ana başlık altında ele alınabilirler.

Birinci grupta yer alan yazarlara göre mülkiyet, devletin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. En kısa ifadeyle bu yazarlara göre ekonomik olgu ve ilişkiler, devletin oluşumunda, diğer bazı etkenlerle birlikte büyük rol oynamıştır.

İkinci grup görüşler ise daha katı ve keskindir. Bu görüşlerde devletin ortaya çıkışı, tümüyle ve doğrudan doğruya ekonomik olaylarla üretim ilişkilerinde aranmaktadır. Bu görüşlerin en önemlisi ve en etkilisi de kuşkusuz Marks ve Engels'in ortaya koymuş olduğu bilimsel sosyalizmin devlet hakkındaki görüşleridir.

⁷ ZABUNOĞLU, s. 57-58.

⁸ OKANDAN, Devletin Menşei, s. 28.

⁹ A. Fuat BAŞGİL, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İstanbul 1940, s. 140.

¹⁰ OKANDAN, Devletin Menşei, s. 29.

6) Biyolojik Kuram (Organizmacı Teori)

Bu görüşe göre devlet, yaşayan bir organizma olarak görülür; bundan dolayı doğal ve biyolojik yasa ve esaslara uygun olarak tıpkı diğer canlı varlıklar gibi kendiliğinden meydana gelmiştir. Bu durumda kendiliğinden meydana gelen devlet doğar, büyür, gelişir ve ölür.

Doğanın bir eseri olan devlet, insan organizmasıyla da benzerlik göstermektedir. Onun da insan gibi kendisine hayat veren birtakım organları vardır. Devlet organlarının da insan organları gibi işlevleri, görevleri vardır ve bunlar devletin hayatiyetini sağlar.

Örneğin devletin sağladığı üretim insandaki beslenme, sermaye birikimi yağ deposuna benzetilmiştir. Beyin insan bedeninin, hükümet ise devletin merkezidir ve diğer organların beyinden gelen talimatlara göre hareket etmesinin benzeri hükümetten emir alan devlet organlarında söz konusudur.

Platon, Herbert Spencer (1820-1908) ve Fransız Alfred ESPINAS bu görüşü destekleyen düşünürlerle örnek verilebilir.

Bu görüş, insan bedeni ile devlet arasında kurduğu kimi benzerlikler bakımından haklı görülebilir. Ancak aşırılıklarının da gözden kaçırılmaması gerekir. Bir kere bedenin hücreleri ve organları arasındaki bağlantı tamamen organik ve biyolojiktir; oysa bireyleri (devletin hücrelerine benzeceksek) birbirine bağlayan bağ psikolojiktir, aynı zamanda iradidir.

İnsan yavrusu üreme ile dünyaya gelir, devletin ortaya çıkışı ise buna benzetilemez.

İnsan bedenindeki organ ve hücrelerin hayatiyetleri birbirine bağımlıdır. İnsan öldüğünde hepsi ölür; oysa devlet ortadan kalktığında tüm “hücreleri” niteliğindeki insanlar yaşamaya devam ederler; ya devletsiz olarak, ya da yeni bir devletin “hücreleri” olarak.

7) Toplum Sözleşmesi Kuramı

Doğal hukukun kaynağı	Dönem	Temsilciler
1) Doğa	Antikçağ ve izleyen dönem	Stoacılar
2) Tanrı iradesi	Ortaçağ	Ortaçağ doğal hukukçuları
3) Akıl/insan iradesi	Aydınlanma dönemi	Hobbes-Locke-Rousseau

Doğal hukuku savunan her düşünürün bu hukuktan hareketle ulaştığı sonuçlar farklı farklıdır. 17 yüzyıl doğal hukuk düşünürlerinin ortak noktası, hukukun kaynağını gökten yere indirmeleri, bir başka anlatımla laikleştirmeleridir. Modern dönem doğal hukukçularına baktığımızda, bu ortak noktadan başka iki ortak noktalarının daha olduğunu görmekteyiz:

- 1) İnsanlar, toplum ve devlet düzenine geçmeden önce “tabiat hali” denilen bir ortamda yaşıyorlardı. Tabiat hali, henüz devletin ve toplumun oluşmadığı bir dönemdir.
- 2) İnsanlar, yaptıkları bir sözleşmeyle bu tabiat haline son vermişler ve böylece toplumu ve devleti oluşturmuşlardır. Ancak, tabiat hali ve toplum sözleşmesi konusunda, oldukça farklı görüşler karşımıza çıkmaktadır.

Tabiat hali ve toplum sözleşmesi konusunda ortaya koyulan farklı varsayımlar, bunlara dayanarak kurgulanan devlet ve toplum yapıları ve ilişkileri konusunda da çok önemli farklılıklar ortaya çıkarıyordu.

Doğal hukuk anlayışının insan hakları bakımından önemli olan noktası, insanların devletli ve toplumlu yaşama geçmeden önce tam bir özgürlüğe sahip oldukları, toplum sözleşmesi ile devleti kurarken tabiat halinde sahip oldukları haklardan bir kısmını devlete devrettikleri, ancak sonuç olarak bireylerin devletten önce ve devletin hukukundan üstün birtakım doğal haklara sahip oldukları düşüncesidir.